



Kellokaulaista lehmää lypsetään ja voita kirnutaan keskiaikaisessa seinämaalauksessa Lohjan kirkossa. Maitoastian luona näkyvä olento on todennäköisesti uskomusolento para, joka kantoi emännälleen vieraista lehmistä imemäänsä maitoa.

Sorkanjälkiä menneisyydestä nykypäivään - Karjan ja karjanhoidon varhainen historia Suomessa

Suomessa on harjoitettu karjanhoitoa tuhansia vuosia. Tänä aikana muuttuva ympäristö, kehittyvät karjanhoitomenetelmät, vaihtuvat karjanhoidon tavoitteet ja uusien eläinten saapuminen ovat muokanneet karjakantaa ja sen ominaisuuksia.

TEKSTI JA KUVAT: Auli Bläuer

Varhaisen karjanhoidon tutkimus

Varhaista karjanhoitoa voidaan tutkia useiden erilaisten lähteiden avulla. Arkeologisten löytöjen kautta voidaan tutkia merkkejä karjanhoidosta tuhansien vuosien takaa. Muinaisista karjaeläimistä on voinut jäädä esimerkiksi luunpalasia asuinpaikoille ja rasvajäämiä ihmisten käyttämien saviastioiden seinämiin. Suomen maaperässä luulöydöt säilyvät heikosti ja suurin osa esihistoriallisilta asuinpaikoilta löydetyistä luusta on palanut ja pieniksi siruk-

si hajonnutta. Mahdollisuudet karjanhoidon monipuoliseen tutkimukseen lisääntyvät keskiajalla ja sen jälkeen. Säilyneiden eläinten luiden määrä lisääntyy ja käytettävissä on myös kirjallisia lähteitä, jotka saattavat kuvailla eläimiä värejä ja nimeä myöten. Eläimistä on säilynyt myös kuvia, esimerkiksi keskiaikaisissa kirkkomaalauksissa. Hyvin säilyneiden luiden avulla voidaan tutkia muinaisten eläinten DNA:ta ja isotooppitutkimusten avulla ruokavaliota.



Arkeologisessa aineistossa palanut luu löytyy usein pieninä, vaikeasti tunnistettavina paloina. Kuvassa lampaan sormiluu (alhaalla) ja nilkanluu (ylhällä). Välissä samojen luiden palaneita kappaleita.

Varhaiset karjaeläimet

Nykyisten maatalouseläinten kantalajit ovat kotoisin eri puolilta maapalloa. Nauta, lammas ja vuohi domestikoitiin Lähi-idässä. Varhaisimmat merkit kesyhevosta ovat Kazakstanista. Sian kantalaji on villisika, jota on esiintynyt laajalla alueella sekä Euroopassa että Lähi-idässä. Kesykanan kantalajit elivät Kaakkois-Aasiassa ja kalkkunan Pohjois-Amerikassa.

Eurooppaan ja Suomeen kesykarja levisi ihmisten mukana kivikaudella. Varhaiset karjaeläimet poikkesivat nykyisistä jälkeläisistään, sillä useat nykykarjalle tyypilliset ominaisuudet eivät olleet vielä kehittyneet. Lampaat olivat sarvellisia, karvaisempia ja karkeavillaisia. Niiden villa tippui itsestään karvanlähdon aikaan. Lehmät suostuivat lypsettäviksi vain vasikan ollessa näkyvillä. Aluksi eläimiä hoidettiin ilman varsinaisia karjasuojia, ja ne ovat laiduntaneet ulkona vuoden ympäri.

Karjanhoidon alkaminen Suomessa

Emme tiedä tarkasti, milloin karjanhoito alkoi Suomessa, sillä kaikkein varhaisin löytömaterialiaali on hyvin niukkaa. Ensimmäiset maitorasvalöydöt ovat kivikaudelta noin 5000 vuotta vanhasta saviastiasta. Ensimmäinen karjaeläimen luu, lampaasta tai vuohesta, on ajoitettu noin 4000 vuotta vanhaksi. Aluksi karjaa hoidettiin pienimuotoisesti perinteisten elinkeinojen, kalastuksen ja metsästyksen ohessa. Kesti tuhansia vuosia, ennen kuin karjanhoito ja viljanviljely muuttuivat ihmisten pääelinkeinoiksi. Karjaa on voitu kasvattaa myös muista kuin taloudellisista syistä, sillä niillä on ollut suuri symbolinen arvo. Esihistoriallisella ajalla nautojen ja hevosten hampaita ja luita on laitettu ihmisten mukaan hautoihin.

Talonpoikaisyhteiskunnan karja

Keskiajalta eteenpäin karjanhoidosta on saatavilla enemmän ja monipuolisempaa tietoa. Viljanviljelyyn ja karjanhoitoon perustuva yhteisö kasvatti karjaa ennen kaikkea saadakseen lannoitusta pelloilleen, vetoeläimiä ja voita verojen maksamiseksi ja myytäväksi. Karjanhoidon keskeinen eläin oli nauta, joka pystyi täyttämään parhaiten edellä mainitut tarpeet. Rahallisessa arvossa mitattuna hevoset tosin olivat nautaa arvokkaampia. Myös lampaat kuuluivat villantarpeen vuoksi lähes joka talouteen. Sikoja pidettiin harvemmin, sillä niiden ruokinta oli haasteellista. Vuohia pidettiin valikoiden. Tila saattoi niitä kasvattamalla erikoistua juuston tai vuohennahkojen tuotantoon. Pukinnahat olivat haluttua säämiskän raaka-ainetta ja niitä markkinoilla myymällä tila saattoi hankkia käteistä rahaa.

Kotieläimet olivat tärkeä osa ihmisten elinkeinoja. Ruokavalion pohjana oli vilja, jota ei pystytty viljelemään tehokkaasti ilman karjan tuottamaa lannoitusta. Tämän vuoksi eläimiä pidettiin niin paljon kuin rehuvaroin saatiin hengissä talven yli pysymään. Ihmisten toimeentulo kytkeytyi siis eläinten kykyyn sopeutua niukkaan ravintoon.

Historiallisena aikana karjanhoidon kompastuskivi oli pitkä talvi, jonka aikana eläimet ruokittiin sisätiloissa. Heinää ei viljelty, joten talvirehu hankittiin pääosin luonnonkasveja, kuten niittyheinää ja lehtipuun lehtiä keräämällä. Lisäksi eläimille annettiin olkia ja pieniä määriä viljaa. Rehuvarat saattoivat loppua keväällä heikon heinävuoden jälkeen tai kevään pitkittyessä. Hyvinäkin vuosina eläinten ruokinta oli niukkaa, huonoina vuosina niitä kuoli keväisin nälkään.

Kesällä eläimet laidunsivat metsissä ja saarilaitumilla. Nykyaikana eläimet on aidattu rajalliselle laidunalueelle, mutta ennen tapa oli täysin päinvastainen. Pellot ja niityt, joille eläinten ei haluttu menevän, aidattiin ja karja kulki vapaasti muualla. Heinän tai viljan houkuttamat eläimet murtoutuivat kuitenkin joskus aitojen läpi ja aiheuttivat paljon vahinkoa sadol-



Keskiaikainen sika Kalannin kirkon seinämaalauksessa.

le. Tästä syntyi luonnollisesti riitaa naapureiden välille ja korvausvaatimuksia puitiin välillä käräjillä asti. Vapaa elämä metsissä koitui joskus kohtalokkaaksi. Eläimiä kuoli petojen kynsiin, metsämiesten virittämiin ansoihin ja syviin ojiin.

Pieniä ja kirjavia

Niukkaan ruokintaan sopeutuminen vaikutti eläinten ulkomuotoon ja ominaisuuksiin. Keskiaikainen ihminen ei nykypäivän navettaan tupsahtaessaan tahtoisi uskoa silmiään karjaa katsellessaan. Lehmien keskimääräinen säkäkorkeus oli keskiajalta 1700-luvulle asti vain reilun metrin, kun nykylehmät ovat useita kymmeniä senttejä korkeampia. Maitoa lehmä lypsi vain murto-osan nykylehmän tuotannosta - arviolta vain noin 300–500 litraa vuodessa. Naudoilla oli myös usein sarvet (nykyiset suomenkarjan eläimet ovat yleensä sarvettomia). Vetohärät valjastettiin sarvistaan, joten nupot eläimet eivät olleet käytännöllisiä.

Sekä naudat että hevoset olivat väritykseltään hyvin vaihtelevia. Suurin osa naudoista oli punaruskeita tai punaruskean-valkoisen kirjavia, mutta joukossa oli myös

mustia, mustankirjavia, valkoisia ja harmaita yksilöitä. Hevoset olivat useimmiten ruskeita tai punaruskeita, mutta myös mustia, harmaita ja valkoisia eläimiä mainitaan kirjallisissa lähdetiedoissa. Myös hevoset olivat pieniä, vain ponien kokoisia, usein jopa alle 120 cm säkäkorkeudeltaan.

Lampailla on edelleen ollut kärkeä villa. Pässeillä ja osalla uuhista on ollut sarvet. Siat olivat ruskeita tai kirjavia, korkeajalkaisia ja kaarevaselkäisiä, muistuttaen ulkonäöltään enemmän villisikoja kuin vaaleanpunaisia nykypossuja.

Kohti nykypäivää

Karja sopeutui vuosituhansien aikana paikallisiin olosuhteisiin, niukkaan talviruokintaan ja kesäajan metsälaidunnukseen. Näissä olosuhteissa tuotantokykyisimmät eläimet jatkoivat sukuaan ja siirsivät perimäänsä eteenpäin. Jo 1500-luvulta lähtien Suomeen on tuotu ulkomailta pehmeävillaisia lampaita ja suurilypsyisiä lemiä eläintuotteiden laadun ja määrän parantamiseksi, mutta nämä eläimet sopeutuivat huonosti perinteisiin karjanhoitomenetelmiin. Suomen alkuperäisen karjakannan etulyöntiasema heikkeni kuitenkin



Nakkilan Selkäkankaan pronssikautisesta hautaröykkiöstä löydetty naudan hampaas. Naudan hampaiden lisäksi haudasta löytyi poltettuja ihmisluita. Muita esineitä ei vainajalle ole laitettu mukaan. Naudalla oli siis todennäköisesti tärkeä symbolinen merkitys pronssikauden röykkiöiden rakentajille.

1800-luvulta lähtien, kun karjan ruokintamahdollisuudet ja hoitomenetelmät kehittyivät ja ulkomailta tuodut korkeatuottoiset eläimet alkoivat menestyä: nyt olosuhteet luotiin karjaa varten, ei karjaa olosuhteita varten. Nykyisissä maatiaisroduissa elää kuitenkin vielä menneisyyden henki ja kaiku. DNA-tutkimuksissa on todettu suomalaisten maatiaisrotuisten lampaiden ja nautojen sukulaisuus muinaiskarjan kanssa. Teemme hyvin, jos säilytämme muuttuvassa maailmassa tulevaisuuden sukupolville selviämiskeiniset eläimemme.

Artikkeli perustuu varhaista karjanhoitoa käsittelevään kirjaan 'Voita, villaa ja vetoeläimiä. Karjan ja karjanhoidon varhainen historia Suomessa', tilattavissa Turun yliopiston verkkokaupasta <https://utushop.utu.fi>.